

A MAGYARORSZÁGI AGRÁRFEJLŐDÉS ELKANYARODÁSA A NYUGAT-EURÓPAITÓL (A FEUDALIZMUSBÓL A KAPITALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET MAGYARORSZÁGI SAJÁTOSÁGAINAK KÉRDÉSÉHEZ)*

Elnök Úr!

Hölgyeim és Uraim!

Magyarországon a feudális rendszert az 1848. évi polgári forradalom szüntette meg: ez váltotta valóra a kapitalizmusba való átmenetet, nyitotta meg az utat a tőkés rend uralma számára. A forradalmat közvetlenül megelőző évtizedek a feudális viszonyok válságának, a tőkés gazdálkodásra való áttérés megindulásának évtizedei hazánkban.

Mennyiben jogosult a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet problémáját a XVI—XVIII. századot illetően felvetni Közép-Európára, ezen belül Magyarországra nézve, miként ezt *A. Klíma* és *J. Macûrek* tették értékes előadásukban? Nem annyiban, mintha az átmenet — kivált Magyarországon — már e századokban megvalósult volna; annyiban sem, mintha e századok valamiféle átmeneti korszakot képeznének feudalizmus és kapitalizmus között; hanem egyfelől annyiban, amennyiben az egyszerű árutermelés fejlődése a feudális renden belül már e korábbi századok folyamán létrehozta a tőkés termelés bizonyos feltételeit és kezdeti formáit hazánkban is; másfelől annyiban, amennyiben éppen az árutermelés e századokbeli fejlődésének korlátozottsága, ellentmondásossága, megtorpanásai magyarázzák, hogy a feudalizmusból a kapitalizmusba való tulajdonképpeni átmenetre csak a XIX. században, a nyugat-európaiól sokban eltérő módon, sajátos feltételek között került sor. Szabatosabbnak tűnik tehát, ha az említett századokat illetően magyarországi viszonylatban a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet *előzményeiről, előtörténetéről* szözlünk.

Ennek az előtörténetnek fontos része: a magyarországi agrárfejlődés elkanyarodása a nyugat-európaiól, — olyan folyamat, amely a XV. század végén vette kezdetét és a XVII. század első felében öltött kifejezett formát.

Engedjék meg, Hölgyeim és Uraim, hogy a továbbiakban rövid vázlatát nyújtsuk ennek a történeti folyamatnak.

*

* Stockholmban, 1960. augusztus 25-én, a XI. Nemzetközi Történetéskongresszuson német nyelven elhangzott előadás, amely mint korreferátum (communication) *A. Klíma* (Praha) és *J. Macûrek* (Brno): A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet kérdése Közép-Európában a XVI—XVIII. században c. előadásához (rapport) kapcsolódott.

A feudális agrárviszonyok fejlődése Magyarországon a XV. század második felére a nyugat-európai országokét megközelítő színvonalat, azok fejlődésének lényegileg, minőségileg megfelelő fokot ért el.

Mik voltak ekkoriban, az elkanyarodási folyamat megindulása előtt, a magyarországi mezőgazdaság legfőbb jellemző jegyei?

A feudális földtulajdon rendszerén belül az urasági önkezelésben tartott föld csekély terjedelmű; a parasztgazdaság döntő túlsúlya az agrárstruktúra fő jellemzője: a földesúri nagybirtok nem mezőgazdasági nagyüzem, hanem feudális járadékok szubsztrátuma. A feudális járadék természetes formái közül a robot igen korlátozott, a terményjáradék még mindig fontos szerepet tölt be; a pénzjáradék egyre inkább előtérbe nyomul, és pedig nemcsak a népesebb, fejlettebb településeken: mezővárosokban — amelyeket az egykorú latin szóhasználat oppidumoknak nevezett —, hanem az egyszerű jobbágyfalvakban is. A járadékfizetésre kényszerített, kizsákmányolt paraszt feudális úri hatalom alatt áll, de a feudalizmus korai, súlyosabb fokának személyi kötöttségéből, a Leibeigenschaft-nak megfelelő servus-állapotból már régebben felküzdötte magát: a feudális jog és a feudális önkény korlátai között szabad költözködéssel s viszonylag szilárd telekbirtoklással él. Az agrárterményeknek a társadalmi munkamegosztás fejlődésével kialakuló piaci értékesítését az országon belül és kívül túlnyomóan maguk a termelők tartják a kezükben: a bontakozó mezőgazdasági árutermelésnek, piaci célú marhatenyésztésnek, szőlő- és szántóművelésnek a mezővárosi és falusi paraszt a fő képviselője. Az áru-pénzviszonyok fejlődése folytán számottevő fokot ér el a parasztság differenciálódása, s megjelennek a tőkés kizsákmányolás első kezdetei: a falu elnyomorodó elemeinek, zselléreinek bérmunkája, főként jómódú parasztok birtokában-bérlésében levő földeken.

A magyar társadalom, amely Nyugat-Európánál később lépett a feudalizmus útjára, az indulásban való elmaradást — ha az iparosodásban, városfejlődésben nem is — az agrárviszonyok területén a XV. század második felére lényegében, *minőségi* tekintetben behozta. A magyar (ill. általában a kelet-európai) fejlődés deformálódása, elmaradása Nyugat-Európaéhoz képest — amelynek a feudalizmus későbbi századaiban tanúi vagyunk — nem volt „eredendő”, végzettszerű vagy éppen a magyar (ill. Kelet-Európára nézve a szláv) „faji adottságokból” folyó jelenség, miként ezt a germán népek felsőbbrendűségét hirdető, imperialista-fasiszta német szellemtörténetírás nemritkán hangoztatta.

A XV. századi magyarországi agrárviszonyok — Nyugat-Európaéhoz hasonlóan — a feudális renden belül olyan folyamatok megindulásáról, olyan tendenciák fejledezéséről tanúskodnak, amelyek végső kihatásaikban túlmutatnak a feudalizmuson: a jobbágy szabad parasztá, kispolgári tulajdonossá fejlődése tendenciájának, ill. a parasztgazdaságból sarjadó tőkés agrárfejlődés tendenciájának jelentkezéséről.

*

A parasztság kistulajdonosi-polgári fejlődésének, a paraszti árutermelés fejlődésének, a feudális pénzjáradék továbbfejlődésének és felbomlásának irányzatával szemben hazánkban a XV. század végétől kezdve ellentétes tendencia fellépése és fokozatos erősödése figyelhető meg, amelynek gazdasági tartalma: a földesúri osztály egyes csoportjainak bekapcsolódása az árukereskedelembé, majd az árutermelésbe.

Ennek az ellentétes tendenciának — amelynek bizonyos előzményei már korábban mutatkoztak — felszínre törése szoros kölcsönhatásban van azzal az eseménysorozattal, amely a magyar történelem haladó fejlődési vonalát a XV. század végén — a XVI. század első évtizedeiben megtöri: az állami centralizáció összeomlásával 1490 után, a parasztháború leverésével és kemény megtorlásával 1514-ben, a török hódítással 1526 után. Az állami centralizáció összeomlása az oligarchikus és rendi reakciónak 1490 után szélesebb lehetőségeket nyújtott a — viszonylag eddig is gyengébb — városi-polgári fejlődéssel s a parasztság fejlődésében rejlő polgári tendenciákkal szemben való fellépésre. Az 1514. évi parasztháború leverése és kemény megtorlása a falusi és mezővárosi parasztság röghözkötésének, a feudális járadék mindhárom formájában (többek közt súlyos munkajáradék formájában) való kizsákmányolása lehetőségének, valamint telekbirtoklása bizonytalanságának kimondásával már az eddigi fejlődésmentel szembeötlően ellentétes irányzat érvényesülését jelezte: oly irányzatét, amely a parasztságnak a Leibeigenschaft-hoz hasonló színvonalra való visszazorítását célozta. A török hódítás 1526 után az ország három részre szakadásához, népességének, termelőerőinek nagymérvű pusztulásához vezetett, s mintegy másfél évszázadig súlyos akadályt gördített fejlődése elé.

*

Mindez persze nem jelenthette a korábban már gyökeret vert fejlődési irányzat kiküszöbölését, egyszerű kiiktatását. A XVI. században is nyomonkísérhető a paraszti árutertermelés fejlődése, méghozzá sokhelyt igen jelentős fejlődése, — egyfelől a török hódította országrészen, másfelől a Habsburg-uralom alá került országrész egyes vidékein is. A török által meghódított, általában súlyos pusztulást szenvedő alföldi országrész sajátos feltételei között a szigetként kiemelkedő, széles határu mezővárosok ötlenek szemünkbe, amelyeknek vagyonos parasztpolgárai, „civisgazdái” bérmunka alkalmazásával nagyarányú, nyugati exportra irányuló marhatenyésztést folytatnak. A Habsburg-országrész egyes (kivált keleti) területein viszont a paraszti árutertermelés ágai közül főként a piaci célú szőlőművelésre, valamint gabonatermelésre figyelhetünk fel, amelyek döntőleg továbbra is pénzjáradékot szolgáltató mezővárosok és falvak jómódú parasztjainak a telki állomány mellett bérelt földekre is kiterjedő, gyakran ugyancsak idegen munkaerőt is kizsákmányoló gazdaságaihoz kapcsolódnak.

A korábbi fejlődési irányzat e folytatódása lényegileg megfelel az egyidejű nyugat-európai agrárviszonyoknak, ahol a feudális járadékot jelentős részben pénzben szolgáltató, személyileg szabad, telkét szilárdan birtokoló paraszt: censitaire marad a mezőgazdasági árutertermelés fő képviselője, — mint Franciaországban; ill. a parasztgazdaságból kiemelkedő vagyonos elemek, immár tőkés földjáradékot szolgáltató bérlők: farmerek alkotják a kapitalizálódó mezőgazdaság képviselőinek egyik csoportját, — mint Angliában.

*

De az árutertermelés paraszti vonalával szemben növekvő súlyt nyert ez időben Magyarországon, mint imént említettük, az agrárfejlődés ellentétes, földesúri tendenciája. Ez ellentendencia kibontakozásának fő mozzanatai: a földesúri borárulás előjogának fokozódó kihasználása; nagybirtokosok és kisebb

nemesek erőteljes bekapcsolódása a marhakereskedelembé; a földesúri gabonakereskedelem, sőt gabonatermelés kialakulása.

Első mozzanatként tehát a feudális földtulajdonhoz kapcsolódó monopóliumok, főként a földesúri borárulás előjogának fokozódó kihasználására kell utalnunk, ami — mint egy 1570-ből származó jelentés megállapítja — ekkoriban már „passim toto regno receptissima habetur et genus censetur ordinarii proventus”. Ez az urasági kocszmáltatás a paraszti bortermésnek terményjáradék (borkilenced, ill. egyéb borszolgáltatások) formájában való növekvő mértékű elsajátításával, valamint a paraszti borpiacnak növekvő mértékű lefoglalásával jár együtt; a paraszti árutermelést tehát, annak fontos ágában, korlátozza; egyben immár a földesúri *árakereskedelem* sajátos formáját jelenti. A második mozzanat: nagybirtokosok és kisebb nemesek intenzív bekapcsolódása a marhakereskedelembé, jelesen a — jórészt az alföldi mezővárosok tenyésztésére támaszkodó — Nyugatra menő marhakivitelbe, a paraszti-polgári tőzsérek részeseését csökkenti e kiviteli forgalomban; a paraszti árakereskedelem visszaszorítását jelzi tehát egy másik fontos területen is. Mindehhez járul harmadik mozzanatként a földesúri gabonakereskedelem fellépése és előnyomulása. Egy magyar főnemes 1542-ben a következőt írja: „Est mihi animus, ut emam unam navem, quae mille metretas ordeii et tritici ferre potest. Ordeum, farinam et alia victualia mecum ducam.” S az ilyen elképzelések nem maradtak pusztán szándéknak. A városi terménypiacon s különösen a katonai célra történő terményszállításokban, amelyek a török háborúk konjunkturális körülményei között busás hasznot hoztak, a földesurak — éspedig elsősorban a nagybirtokosok — egyre inkább csakugyan magukhoz ragadták a vezetőszerepet; e célból terményjáradék (gabonakilenced, ill. más gabonaszolgáltatások) formájában, valamint összevásárlás útján a paraszti gabonatermés növekvő részét vették a maguk számára igénybe. A földesúri gabonakereskedelem előnyomulása ily módon a paraszti árutermelés fejlődését ebben a művelési ágban különösképpen keresztelte, annál is inkább, mivel — a nagyúri udvartartás, magánkatonaság ellátása közvetlen biztosításának indítékán túl — ösztönzésül szolgált az önkezelésű urasági föld kiterjesztésére, a főként gabonatermelésre irányuló majorsági gazdálkodás kifejlesztésére. A XVI. század derekán főként a Habsburg-oroszország nyugati területein jelentős számban kiépülő, nemegyszer jobbágyi föld bekebelezésével is gyarapodó földesúri majorgazdaságok (magyarországi latinsággal alodiumoknak hívták őket), — ahol a jobbágyrobot, a feudális munkajáradék súlyosodó kihasználása mellett az elnyomorodott-kisajátított parasztnak bér munkája is többé-kevésbé széles körben alkalmazásra került — immár a földesúri *árutermelés* irányzatának ki-fejezői.

*

A földesúri árakereskedelem és árutermelés kibontakozása a XVI. századi Magyarországon világosan jelzi a kontinentális nyugat-európai (elsősorban franciaországi) fejlődésmentől való elkanyarodást — ahol illetően tendenciák, mint ismeretes, nem tudtak számottevő érvényre jutni —, de még nem jelent feltétlenül eltérést az angliaitól. Hasonló típus a korabeli Angliában is föllelhető. Az angliai „új nemesség”-re, „gentry”-re gondolunk, amely feudális szolgáltatásként túlnyomóan pénzjáradékot húz, gyapjúval, gabonával és más árucikkekkel kereskedést űz, majd kisparasztjait-kisbérloít kisajátítja, önkezelésű birtokán tőkés gazdálkodásra tér, szóval egyre inkább burzsoá jellegűt ölt.

Ez az „új nemesség” alkotja a szigetországban a mezőgazdaság tőkés átalakulása képviselőinek — a paraszti burzsoázia mellett — másik, igen jelentős csoportját. Azok a XVI. századi magyar urak, akik — mint egy 1550-ből származó forrásban olvashatjuk — „treiben Kaufmannschaft, nehmen auch Kaufleut zu Handgesellen, mit Vieh, Tuch, Blei, Kupferwerk und aller anderer Handtierung”; azok a magyar urak, akik — hadd idézzünk még egy kortársat — „bort, búzát, húst és egyéb élelét nagy bőven azért takarnak, hogy az drágaságra tartsák, hogy négyszeres áron adhassák”; akik majorságukat jobbágyi föld bevonásával is bővítik és gazdaságukban fizetett munkaerőt (napszámosokat, béreseket) is gyakran zsákmányolnak ki: ezek a XVI. századi magyar urak részben az „új nemesség”-hez hasonló, bizonyos fokig burzsoásodó vonásokat viselnek magukon. Másik arculatuk azonban a feudális földesúr, aki új tevékenységi körében is feudális hatalmával, a gazdaságon kívüli kényszer eszközeivel él: árukereskedelmi tevékenységében magának kényszerpiacot is teremt (gondoljunk csak a földesúri kocszmáltatásra, a paraszti borpiaclafoglalására!) és a feudális járadék terményformáját (az említett gabona- és borkilencedet, meg egyéb terményszolgáltatásokat) ismét növekvő mértékben aknázza ki; árutermelő tevékenységében, allodiális gazdaságában a feudális járadékot közvetlenül munka alakjában is fokozottan sajátítja el. Kettős arculatuk e másik oldala viszont már a korabeli angliai típustól való elválást jelzi.

*

Az angol mezőgazdaságban a falusi burzsoázia és az „új nemesség” mellett a hagyományos agrárviszonyok felszámolásának, a kapitalista termelési mód kialakulásának harmadik, döntő fontosságú tényezője: a tőkének kívülről, a városból való behatolása a faluba, földbérlés vagy földvásárlás útján, amikor — Marxtól idézzük — „a faluba, a mezőgazdaságba átviszik a városi módszerekkel szerzett tőkét, a városokban kifejlett tőkés gazdálkodási módot”. A mezőgazdaság tőkés átalakulása a szigetországban éppen azért tör lendületesen, „forradalmian” előre, mert egyidejűleg nagymértékben növekedik a társadalmi munkamegosztás, megindul a tőkés iparfejlődés, kapitalista manufaktúrák jönnek létre, erőteljesen előrehalad az egész nemzetgazdaság burzsoá jellegű átformalódása.

A korabeli Magyarországon erre nem kerülhet sor. A földbirtokot bérlő vagy földtulajdont szerző polgárok, ill. városok maguk is jobbágyok kizsákmányolóivá válnak; a bérmunka szűkkörű alkalmazása mellett (pl. a szőlőművelésben) alapvetően feudális jobbágygazdálkodást folytatnak, saját kezelésű gazdaságok létesítésében az árutermelő földesuraktól is messze elmaradnak. A tőkének a városból a faluba való behatolásáról Magyarországon ekkor még nem lehet szó, mert nincs még számottevő tőkefelhalmozás a városi polgárság kezén; a városban, a mezőgazdaságon kívül koránt sincsenek még kialakulóban a kapitalista viszonyok; a városi ipar a céhszervezet, az egyszerű árutermelés szintjén marad. Az ipari-városi fejlődésben Nyugat-Európától való elmaradás, amely — mint láttuk — bizonyos mértékig már a XV. század második felében is megmutatkozott, a XVI. század folyamán nemhogy csökkent volna, hanem inkább fokozódott, — fokozódott pedig a világpiac kezdeti kibontakozásának körülményei között, ami Közép-, Kelet-Európa számos országára egyaránt kedvezőtlenül hatott, s amit hazánk speciális helyzete, szerencsétlen politikai viszonyai még csak tetézték. A városi-polgári fejlődés nemhogy nem válhatott

emelytűjévé, előrelendítőjévé a pénzjáradék továbbfejlődésének és felbomlásának, az árutermelés kiterjedésének, a tőkés viszonyok kibontakozásának a falun; hanem a városok, az ipari termelés elmaradottsága a mezőgazdaságra is mindinkább fékező hatást gyakorolt. Ez a körülmény pesételte meg a magyarországi agrárfejlődés további irányát: végleges elkanyarodását a nyugat-európai — immár mind a kontinentális (franciaországi), mind az angliai — fejlődésmenettől.

*

Az elkanyarodási folyamat teljes kifejezésre jutása, mondhatnánk, kifejeződése azután a XVII. század első felében figyelhető meg. A Habsburg-ország-rész földesúri osztálya megszilárdítja a rendi-feudális államszervezet bástyáit mind a városi polgárság fejlődésével, mind — és különösen — a parasztság fejlődésének kistulajdonosi-polgári tendenciáival szemben: fokozott éleséggel juttatja érvényre azt az irányzatot, amely a parasztságnak a Leibeigenschaft-hoz hasonló állapotba való újbóli leszorítását célozza. Igen jellemző e tekintetben az 1608., 1625., 1647. évi és más korabeli országgyűlések polgár- és paraszttellenes törvényhozása. A magyar földesurak egyben tovább szélesítik önkezelésű majorsági gazdálkodásukat, de erőteljesen csökkentve benne a fizetett munka alkalmazását, módfelett fokozva a jobbágyrobot elsajátítását. Figyelmet érdemel, hogy a földesúri allodiumokon — amelyek ekkoriban a Habsburg-ország-résznek már középső és keleti vidékein is tekintélyes számban és jelentős terjedelemmel lelhetők fel — a jobbágyoknak gyakran minden harmadik, sőt több helyütt minden második hetet robotban kell tölteniök, vagy ami még nagyobb terhet jelenthet — miként egyes urbáriumok előírják —, „omnis generis labores praestare”, ill. „prout illis iubetur” kell robotolniok. A város és falu polgári fejlődése háttérbe szorításának ez újabb hathatós lépései ekként együttjárnak azzal, hogy maguknak a földesuraknak „új nemesség” válási, burzsoásodási folyamata is elakad, sőt visszafejlődik. A kettős arculatról mindinkább eltűnnek a burzsoásodó, „új nemesi” vonások; mindinkább kidomborodnak, egyértelművé válnak a feudális-rendi vonások, teljességükben: a robotgazdálkodást folytató földesúr „kelet-európai” arculata.

Mindez végső soron gátlóan hat vissza magára a földesúri árutermelésre és árukereskedelemre is. A polgári irányú fejlődés visszaszorítása, elnyomása városban és falun, hátráltatja a mezőgazdasági termények belső piacának kibővülését, amire pedig magának a majorkodó földesúrnak is nagy szüksége lenne, hiszen gabonáját nyugati piacokon szállítási nehézségek miatt értékesíteni nem tudja, a terménykereskedelem hadikonjunkturális lehetőségeit pedig immár nem élvezzi. Ilyenképpen a földesurak majorsági gazdálkodása nemcsak kezdeti tőkésedő jellegét veszti el, hanem árutermelő jellege is érezhető korlátozást szenved, s a paraszti árutermelést, annak versenyt sem tudja teljesen legyűrni.

*

Hölgyeim és Uraim!

A XVII. század első felének jelzett fejleményeivel eljutottunk tehát ama történeti folyamat végpontjához, amelynek során a magyarországi agrárfejlődésnek a nyugat-európaiktól való elkanyarodása lejátszódott; egyben végére értünk előadásunknak, amelyben megkíséreltük, hogy a rendelkezésünkre álló idő szűk keretei között egészen rövidre szabott vázlatát adjuk ennek a nagy horderejű történeti folyamatnak.

Végezetül csupán jelezni kívánjuk: a XVII. század közepe után hosszú időbe tellett, amíg a mezőgazdasági árutermelés hazánkban újból lendületet vett, a tőkés viszonyok a falun ismét fejlődésnek indultak, a földesúri osztály rendi-feudális arculatán újból burzsoásodó vonások kezdtek feltűnedezni. Hosszú időbe tellett, amíg — változott helyzetben, olyan körülmények között, amikor, ha gátoltan, korlátozottan, de immár mégis az *egész* nemzetgazdaság (benne a város, az ipari termelés) tőkés jellegű átformalódásának megindulásáról volt szó — csakugyan kezdetét vette a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra való áttérés: *a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet* Magyarországon. Erre csak a XVIII. század utolsó évtizedeitől fogva került sor.

PACH ZSIGMOND PÁL

ЖИГМОНД ПАЛЬ ПАХ

ОТКЛОНЕНИЕ АГРАРНОГО РАЗВИТИЯ ВЕНГРИИ ОТ ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКОГО (К ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕХОДА ОТ ФЕОДАЛИЗМА К КАПИТАЛИЗМУ В ВЕНГРИИ)

(Резюме)

В Венгрии феодальный строй был прекращен буржуазной революцией 1848 г.: она осуществила переход к капитализму. Непосредственно предшествовавшие революции десятилетия — десятилетия начала перехода к капиталистическому хозяйству в Венгрии. Что касается XVI—XVIII вв., то в отношении Венгрии более четко говорить о *предистории* перехода от феодализма к капитализму.

Венгерское общество, вступившее позднее Западной Европы на путь феодализма, — если в развитии промышленности и городов нет — то в области аграрных отношений ко второй половине XV в. в основном, в качественном отношении все же нагнало свое начальное отставание: деформация развития Венгрии в сравнении с Западной Европой — свидетелями которого являемся в поздних веках феодализма — не была «первородным» явлением. Аграрные отношения Венгрии второй половины XV в. — подобно Западной Европе — свидетельствуют о начале таких процессов, которые в конечном итоге перерастают рамки феодализма: о появлении тенденции развития крепостного в свободного крестьянина о появлении тенденции буржуазного аграрного развития, коренящегося в крестьянском хозяйстве.

И в XVI в. можно проследить развитие крестьянского товаропроизводства, с одной стороны в специальных условиях захваченной турками Большой низменности (крупное разведение рогатого скота состоятельными жителями сельских городков при помощи наемного труда); с другой в отдельных областях территории, принадлежащей Габсбургам (виноградарство и производство хлеба богатыми крестьянами с целью сбыта на рынке). Эта тенденция развития в основном соответствует современному западно-европейским аграрным отношениям, где лично свободный, крепко держащий участок крестьянин (*sensitaire*) остается главным представителем сельскохозяйственного товаропроизводства (Франция), или же выдвигающиеся из крестьянского хозяйства имущие элементы, капиталистические арендаторы (*farmer*) составляют одну группу представителей капитализирующегося сельского хозяйства (Англия).

Но напротив тенденции буржуазного развития крестьянства в Венгрии в это время все больше веса приобретает противная тенденция аграрного развития, экономическое содержание которого сводится к включению отдельных групп помещичьего класса в торговлю товаром, а потом в товаропроизводство. (Усиливающееся использование привилегии продажи вина помещиком; включение крупных помещиков и мелких дворян в торговлю скотом; образование помещичьей торговли хлебом; развертывание товаропроизводства помещиков, барского хозяйства, имеющего в подавляющем большинстве целью производство хлеба. Все это ярко показывает отклонение от хода развития в континентальной Западной Европе (прежде всего во Франции).

Венгерские господа XVI в., однако, которые занимаются торговлей, увеличивают барскую запашку и за счет крестьянской земли, эксплуатируют в своем хозяйстве часто и наемную рабочую силу, имеют частью подобные английскому «новому дворянству», до известной меры обуржуазивающиеся черты. Их второе лицо, однако, — лицо феодального помещика, который и в круге своей новой деятельности воспользуется своей феодальной властью, средствами внеэкономического принуждения, что показывает уже отклонение от современного английского типа.

В английском сельском хозяйстве наряду с сельской буржуазией и с «новым дворянством» третьим, решающим фактором ликвидации традиционных аграрных отношений является проникновение капитала из города. В тогдашней Венгрии это не может осуществиться, потому что нет еще значительного накопления капитала в руках городской буржуазии. Отставание от Западной Европы в отношении развития промышленности и города еще увеличивалось в течение XVI в., что оказало все более тормозящее влияние и на развитие сельского хозяйства и так сказать решило отклонение от развития Западной Европы.

Полное выражение процесса отклонения можно проследить потом в первой половине XVII в. Помещики территории, находящейся под властью Габсбургов продолжают в расширении собственного хозяйства, резко уменьшая в нем, однако, применение наемного труда, чрезмерно увеличивая присвоение барщинного труда отнесенных до «второго издания крепостничества» крепостных крестьян. С «двойного лица» венгерских господ все более исчезают обуржуазивающиеся черты «нового дворянства» и становятся однозначным феодально-сословные черты: «восточно-европейское» лицо ведущего барщинное хозяйство помещика. Господское хозяйство не только что теряет свой первоначальный капитализирующий вид, а его товаропроизводящий характер тоже претерпевает чувствительное ограничение.

Прошло много времени, пока сельскохозяйственное товаропроизводство в Венгрии опять приняло размах, капиталистические отношения опять начали развиваться на селе; пока — в изменившихся условиях — наверно начался в Венгрии *переход от феодализма к капитализму*. Для этого наступила пора только с последних десятилетий XVIII в.

PÁL ZSIGMOND PACH

DIE ABBIEGUNG DER UNGARISCHEN AGRARENTWICKLUNG VON DER WEST-EUROPÄISCHEN (ZUR FRAGE DER EIGENTÜMLICHKEITEN DES ÜBERGANGES VOM FEUDALISMUS ZUM KAPITALISMUS IN UNGARN

(Zusammenfassung)

In Ungarn wurde das feudale System durch die bürgerliche Revolution des Jahres 1848 aufgehoben: diese verwirklichte den Übergang zum Kapitalismus. Die Jahrzehnte vor der Revolution sind die Jahrzehnte des beginnenden Überganges zur kapitalistischen Wirtschaft in Ungarn. Betreffs der 16—18. Jahrhunderte scheint es exakter zu sein, wenn man in ungarischer Beziehung von der *Vorgeschichte* des Überganges vom Feudalismus zum Kapitalismus spricht.

Die ungarische Gesellschaft, die später als Westeuropa den Weg des Feudalismus betrat, holte diesen Rückstand der ersten Zeit — wenn auch nicht in der Entwicklung der Industrie und der Städte — auf dem Gebiet der Agrarverhältnisse bis zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts im wesentlichen, in qualitativer Hinsicht ein: die Deformierung der ungarischen Entwicklung im Vergleich zu Westeuropa — was man in den späteren Jahrhunderten des Feudalismus beobachten kann — war keine «ursprüngliche» Erscheinung. Die ungarischen Agrarverhältnisse in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts zeugen — ähnlich, wie in Westeuropa — vom Beginn solcher Prozesse, die in ihren letzten Auswirkungen über den Feudalismus hinaus weisen: von dem Erscheinen der Tendenz der Entwicklung des Grundsassen zum freien Bauer, bzw. der Tendenz einer der Bauernwirtschaft entspriessenden kapitalistischen Agrarentwicklung.

Auch im 16. Jahrhundert ist die Entwicklung der bäuerlichen Warenproduktion zu verfolgen, einerseits unter den besonderen Bedingungen der von den Türken eroberten Tiefebene (mit Lohnarbeit betriebene Viehzucht der wohlhabenden «cives» der «oppida»); andererseits auf einigen Gebieten des Habsburgischen Landesteiles (für den

Markt arbeitender Weinbau und Getreideproduktion der reichen Bauern). Diese Entwicklungsrichtung entspricht dem Wesen nach den zeitgenössischen westeuropäischen Agrarverhältnissen, wo der persönlich freie, sein Grundstück fest besitzende Bauer (censitaire) der Hauptvertreter der landwirtschaftlichen Warenproduktion bleibt (Frankreich), bzw. die aus der Bauernwirtschaft sich hervorhebenden bemittelten Elemente, als kapitalistische Pächter (farmer), eine Gruppe der Vertreter der kapitalistisch werdenden Landwirtschaft bilden (England).

Der Tendenz der bürgerlichen Entwicklung des Bauerntums gegenüber ist aber in Ungarn zu dieser Zeit die allmähliche Kraftzunahme einer entgegengesetzten Tendenz zu beobachten, deren wirtschaftlicher Inhalt die Einschaltung der herrschenden Klasse des Habsburgischen Landesteiles in den Warenhandel, dann auch in die Warenproduktion ist. (Ausnutzung des Vorrechtes des herrschaftlichen Weinverkaufs, gesteigerte Teilnahme von Hoch- und Kleinadeligen an dem Viehhandel, Aufkommen des gutscherrlichen Getreidehandels, Entfaltung der vorwiegend auf Getreideproduktion abzielenden Gutswirtschaft.) All das verrät klar die Abbiegung vom kontinentalen westeuropäischen (besonders vom französischen) Entwicklungsgang.

Die ungarischen Herren des 16. Jahrhunderts, die Handel treiben, ihre Gutsländereien auch durch Einziehung von Bauernhufen erweitern und oft auch bezahlte Arbeitskräfte ausbeuten, tragen jedoch zum Teil Züge, die denen des englischen (neuen Adels) ähnlich, in mancher Hinsicht bourgeois-mässig sind. Ihr anderes Antlitz ist aber dasjenige des Feudalherren, der auch in seinem neuen Tätigkeitskreis Gebrauch macht von seiner feudalen Gewalt, von den Mitteln des ausserökonomischen Zwanges: und so schon auf die Trennung auch von dem zeitgenössischen Typ Englands hinweist.

In der englischen Landwirtschaft ist neben der Dorfbourgeoisie und dem «neuen Adel» der dritte, entscheidendste Faktor der Beseitigung der traditionellen Agrarverhältnisse das Eindringen des Kapitals von der Stadt aus. Im zeitgenössischen Ungarn kann von einem ähnlichen Prozesse keine Rede sein, da das Stadtbürgertum keine nennenswerte Kapitalanhäufung in der Hand hat. Das Westeuropa gegenüber bestehende Zurückbleiben in der industriell-städtischen Entwicklung steigerte sich noch im Laufe des 16. Jahrhunderts, welcher Umstand auch auf die Agrarentwicklung eine immer mehr bremsende Einwirkung ausübte und ihre Abbiegung von der westeuropäischen besiegelte.

Das vollständige Geltendwerden der Abbiegung ist in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts zu beobachten. Die Adelligen des Habsburgischen Landesteiles setzen die Erweiterung ihrer gutscherrlichen Eigenwirtschaft fort, indem sie über darin die Anwendung der Lohnarbeit stark verringern und die Aneignung der Fronarbeit der in eine «zweite Leibeigenschaft» zurückgedrängten Bauern masslos steigern. Von dem «zweifachen Antlitz» der ungarischen Herren verschwinden immer mehr die Züge des bourgeois-mässigen «neuen Adels» und werden eindeutig die feudal-ständischen Züge: das «osteuropäische» Antlitz der Fronwirtschaft betreibenden Gutsherrn. Die Gutswirtschaft verliert nicht bloss ihre anfänglichen Züge kapitalistischer Natur, sondern das Gepräge ihrer Warenproduktion selbst erleidet eine empfindliche Beschränkung.

Es brauchte eine lange Zeit, bis die landwirtschaftliche Warenproduktion in Ungarn wiederum einen Aufschwung nahm, die kapitalistischen Verhältnisse auf dem Lande sich wieder zu entwickeln begannen, bis — unter geänderten Umständen — *der Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus* in Ungarn begann. Das erfolgte erst von den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts an.